

**ADOLF GRAPES SJUKHEM
OCH STIFTELSEN
ADOLF GRAPES MINNE**

Bakgrund

Gävle var under 1800-talet och fram till i vart fall tiden för första världskriget en stad där mycket av den sociala verksamheten ombesörjdes av privata intressenter. Precis som i många andra större städer i Sverige hade det genom enskilda initiativ kommit tillstånd en mängd donationer och fonder vars avkastning skulle användas till sociala ändamål. På den svenska landsbygden svarade socknarna för åldringsvården, men i städerna uppstod en tradition att de förmögna stadsborna donerade medel. Till inte så liten del gjordes detta av rena fåfänglighetsskäl. På samma sätt som rika medborgare under den katolska tiden donerade pengar till gravkor i kyrkorna och kanske också på samma vis som aristokratin lät anslå vapensköldar i kyrkorna till sitt evärderliga minne, så gjorde den burgna borgarklassen donationer med namn efter sig och sin familj. Denna sed blev mot slutet av 1800-talet mycket utbredd, och Gävle stad torde nog i förhållande till sin storlek ha haft det största antalet donationer bland städerna i Sverige. I boken "Gävle stads donationer" finns inte mindre än 200 olika privata fonder allt från H.W. Eckhoffs Enkehus år 1839 med fastighet i centrum till Anna Matilda Lindholms donation av 500:- till fonden "Mjölkdroppen".

En särställning bland alla dessa donationer intar den som idag bär det formella namnet Samfonden Stiftelsen Adolf Grapes Minne. Vid stiftelsens årsmöte i maj 1999 framfördes ett önskemål om att i lättsam form presentera stiftelsen, dess historia och verksamhet. Härmed framläggs nu denna i en - som vi hoppas - lättsam och roande form och utan större vetenskapliga ambitioner.

Gävle Lasarettets historia

Redan på 1500-talet fanns i Gävle ett sjukhospital, ett sjukhus beläget i ett stenhus centralt i stadskärnan. Denna byggnad ersattes 1845 med ett större trähus som uppfördes vid västra tullen, nuvarande Västra vägen - Kvarnparken.

Byggnaden undgick 1869 års stora stadsbrand och låg kvar på denna plats ända till 1973-1974, då den revs för att ge plats åt Kvarnbron som nu är förbindelsen mellan staden söder och norr om Gävleån. Huset låg exakt vid bronns norra landfäste mitt emot nuvarande Skatteförvaltningen och väster om Västra vägen. Huset var alltså Gävle lasarettets byggnad från 1845 till 1887 då det nya lasarettet byggdes på den plats där det fortfarande ligger - som kärnan i det stora sjukhuskomplexet Gävle-Sandvikens sjukhus.

När det nya lasarettet stod klart uppkom frågan om vad man skulle göra med den gamla byggnaden. Röster höjdes för att ”det gamla länslazarettet” skulle reserveras för ett hem för obotligt sjuka och formellt skedde detta genom en motion i stadsfullmäktige. För att stödja detta förslag utfärdades ett uppprop, ur vilket det kan roa den nutida läsaren att låta citera valda delar:

Ett Sjukhem i Gefle

”En ömmande pligt för hvarje känsligt människohjerta, hvilken, der den icke sjelfmant och frivilligt uppspringer ur ett ädelt sinne, blifvit menskligheten af en Högre Makt anbefalld, är omsorgen om de sjuka och lidande. Det kristna samhället har ock, serdeles på senaste tiden, utöfvat denna pligt i en omfattning, som utgör föremål för människovännens rikaste glädje och tacksamhet. Det ena palatset reser sig efter det andra, bjudande vård och hjälp i en form och utsträckning, hvarom man förr ej ens kunnat göra sig en före-

ställning. Äfven vårt samhälle kommer inom kort att åtnjuta nyttan och välsignelsen af ett tidsenligt sjukhus.

Men om än stora uppoffringar göras att bereda lindring och hjälp en tillfällig sjukdom, att underlätta tillfrisknandet, att återskänka hälsan, gives dock en stor klass af sjuklingar, de beklagansvärdaste af alla: de obotligt sjuka, hvilka i allmänhet icke blifva föremål för samma omsorgsfulla vård, då gällande förordningar icke medgiva dem tillträde till de offentliga sjukhusen.

Till beredande af en sådan fristad för långvarigt eller obotligt sjuka inom vårt samhälle äfvensom för anordnandet af en synnerligen välbehöflig afdelning för sjuka barn torde tidpunkten nu vara inne, då det nuvarande Länslazarettet under loppet af innevarande år blifver stadens egendom, och detta sjukhus utan synnerlig svårighet kan för detta ändamål apteras.

I förhoppning att rätt många skola befinnas villiga att i mån af sin förmåga medverka till företagets framgång, våga undertecknade härmed inbjuda till teckning af bidrag för ofvanberörda ändamål.”

Gefle i Januari 1887.

C. A. T. Björkman

John Rettig P. Waldenström O.R. Sandberg

Ad. Grape.

Man kan dock, för att vara modern, påstå att det gick politik i det hela på så sätt att stadsfullmäktige som reaktion på uppropet fick en skrivelse från styrelsen för stadens läroverk som yrkade att få disponera huset för folk- och småskolan. På välkänt svenskt manér tillsattes en utredning för att se om det alls fanns behov av ett särskilt sjukhem vid sidan av det nya lasarettet. Utredningen kom till det resultatet, ”att kommunen under närvarande tryckta tider icke borde alltför hårdt anlitas, och hemmet sjelft saknade tillräckliga tillgångar; att den ifrågavarande lazarettbyggnaden vore nog ansenlig för ett sjukhem, och platsen såsom belägen vid en bullersam trafikled för ändamålet mindre lämplig.”

Förste stadsläkaren Adolf Grape, som var en av de tre utredarna, reserverade sig till förmån för förslaget om ett sjukhem i det gamla sjukhusets lokaler. Den tidens kommunstyrelse, drätselkammaren i Gefle, förordade Adolf Grapes ståndpunkt och i en hård strid i stadsfullmäktige den 27 januari 1888 vann förslaget om ”ett sjukhem för obotligt sjuka” med 21 ja-röster mot 19 nej-röster. Beslutet överklagades men kom ej att ändras.

Under tiden som dessa politiska diskussioner fördes ville sjukhemmets tillskyndare snarast samla in pengar till byggnationen. En sk bazar anordnades i Stadshusets festvåning. Ur en äldre skrift om sjukhemmets historia från 1892 kan följande inhämtas:

”En oändelig rikedom af gåfvor, från de mest smakfulla och dyrbara till de mera anspråkslösa, men i sin enkelhet så värtaliga – ett allmänt deltagande från H.M. Drottningen och Prins Oscar, hvilken sednare under sommaren besökt staden – från stadens och ortens burgnare klasser till de halfblinda enkorna på enkehuset och pigga småttingarna i skolorna – ända till trängsel i den stora våningens alla lokaler församlad, af den hjertligaste stämning genomträngd massa menniskor, var det rörande svaret på en vädjan af detta slag. Bazaren, för

hvilken högst obetydliga omkostnader ifrågakommo, lemnade en kontant behållning af öfver 8.000 kronor.

Åtskilliga krafter hade dessutom redan varit verksamma för företagets ekonomiska framgång. Så inbragtes under det första arbetsåret, 1887, ”genom föredrag af Lektor Waldenström med musik af Sällskapet Concordia och N. T-kapellet, kollekter i stadens och den närmaste landsbygdens friförsamlingar, sällskapsspektakel, konsert af Tor och Valborg Aulin, i rundt tal 27.000 kronor; under påföljande år inflöt genom insamling i Frimurarelogen m.fl. gåfvor samt 4 frisängar nära 23,000 kronor; år 1889 genom sällskapsspektakel, konsert i Söderhamn af N. T-kapellet, kollekter, bazar med nära lika lysande resultat som förra gången, äfven denna ihågkommen med rikhaltiga och dyrbara gåfvor af H.M Drottningen samt Prinsarne Carl och Eugèn, m.m en behållning af öfver 14,000 kronor; förlidet år slutligen ökades våra tillgångar genom gåfva från doktor O.R Sandbergs sterbhus samt en inbetald frisäng med kr 7.000:-.

Offervilligheten och intresset hos allmänheten för detta sjukhem hafva således varit storartade, och hvad som redan är åstadkommet måste anses som en mycket god och löftesrik början. Det skall vara Styrelsen en angelägen omsorg att genom en möjligast samvetsgrann förvaltning söka hålla dessa intresse vid lif, så att Sjukhemmet, fortfarande ihågkommet och omhuldadt af allmänheten, må utvecklas till hvad det kan och bör blifva en heder för samhället”.

Kungligt besök

Den 19 augusti 1890 väntades ett besök i Gävle av Oscar II och den blivande Gustav V. Den ”PR-sinnade” sjukhemsstyrelsen tyckte en kunglig invigning skulle vara på sin plats. Stadens ledning fann dock detta högst olämpligt eftersom sjukhemmet var en privat angelägenhet. Men inte desto mindre behagade såväl H.M Konungen som H.K.H Kronprinsen vid utfärden till Länslazarettet göra ett besök i Sjukhemmet och taga dess olika lokaler i betraktande. Dermed ansågs hemmet i sjelfva verket högtidligen invigt”.

Styrelse och principaler

Stiftelsens organisation är än idag densamma, vad terminologin beträffar, som från öppnandet i oktober 1890. Ett antal principaler utvaldes bland ”stadens honoratiores”. Dessa herrar – det var bara män – valde den första styrelsen med landshövdingen Björkman som ordförande och stadsläkaren Adolf Grape som vice ordförande. Konsul Möller blev kassadirektör – en titel som användes än idag inom styrelsen.

Ett "privatiserat" sjukhem

Det kan alltså idag, 110 år efter sjukhemmets öppnande, konstateras att hela projektet ursprungligen finansierades med privata medel. Det nya länslasarettet hade finansierats av Gefleborgs Landsting, alltså med skattemedel. De privata donationerna gick inte in i en enda stor gemensam fond utan redovisades som t ex Robert Rettigs "donerade frisäng om 5000:-, B. Kronbergs donerade frisäng om 5000:- osv". Än idag redovisas alla dessa donationer - ett femtiotal - separat i stiftelsens bokslut. De största donationerna kommer från Gävles rikaste och mest namnkunniga familjer – Rettig (grundare av rederi och tobaksfabrik), Kronberg (fabulöst rik industriägare, Engeltoftas byggherre), Elfstrand, Engwall, Bång (ägde senare hus vid Stureplan i Stockholm, den s k Sturegallerian idag) m fl.

Adolf Grapes sjukhem. Foto ca 1920.

Adolf Grape

Den store inspiratören bakom idén att behålla det gamla sjukhuset som ett hem för gamla och obotligt sjuka var Adolf Grape, vid tiden för sjukhemmets invigning 46 år gammal. Han var född i Gävle; släkten var från början tysk från Lübeck. Den förste svenske Grape anlade det kända Kengis bruk i Norrbotten. Adolf Grape var medicine doktor och var förste stadsläkare i Gävle. Han var oerhört intresserad av stadens allmänna frågor och var en typisk ledargestalt. Han var kanske stadens främste talare, anlita vid alla tänkbara tillfällen. Att grunda ett sjukhem var bara ett av flera samhällsprojekt han ägnade sig åt. Ödet ville dock att han bara fick leva 10 år efter sjukhemmets invigning. Han avled år 1900, 56 år gammal. Han hade under dessa år varit såväl stadsläkare i Gävle som sjukhemmets egen läkare. Som en hedersbevisning beslutade styrelsen år 1903 att hemmet skulle kallas "Adolf Grapes sjukhem". År 1926 hade hemmet mist sin karaktär av hem för obotligt sjuka och alltmer blivit ett hem för äldre, ensamma kvinnor, särskilt s k pauvres honteux. Namnet ändrades nu till "Adolf Grapes minne".

Tiden efter 1945

Vid 1940-talets mitt fanns ännu ett 30-tal pensionärer som åtnjöt bostad, kost och läkarvård mot en låg kostnad. I takt med den allmänna utbyggnaden av offentlig vård för sjuka och folkpensionärer sjönk antalet pensionärer på "Adolf Grapes Minne". Med tiden uppstod också stora problem med ekonomin, och svårigheterna att investera i underhåll och reparationer blev till slut styrelserna övermäktiga.

Att läsa styrelsens protokoll och årsberättelser är som att läsa ett ständigt lidandes historia. Trots stöd från Gävle stad till Adolf Grapes sjukhem liksom till de flesta andra fonder av motsvarande slag drogs stiftelsen med stora underskott. År 1968 anmälde kassadirektören Jacob Engwall, under lång tid en verkligt engagerad styrelseledamot, att det krävdes omedelbara åtgärder i form av lån i bank och utökat stöd från Gävle stad. Stiftelsens styrelse hade under årens lopp placerat likviditeten i aktier och andra värdepapper och dessa kunde nu belånas hos stiftelsens dåvarande bankförbindelse Sundsvallsbanken. Att öka intäkterna genom kraftigt höjda vårdavgifter var uteslutet.

Samma år tog Gävle stad initiativet till att utreda möjligheterna att sammanföra verksamheten i de fyra likartade stiftelserna Adolf Grapes minne, Johan och Lotten Westergrens stiftelse, Oscar Flensburgs stiftelse och Gävle Vilohem i en gemensam nybyggnation i kvarteret Ro, där Westergrenska byggnaden funnits. Efter åtskilliga kompletterande utredningar skrinlades dock detta förslag i början av 1970-talet. Den dåliga ekonomin tillsammans med behovet av en ny stadsplan i området kom att betyda slutet för Adolf Grapes sjukhem. Avvecklingen påbörjades 1971 genom att styrelsen hos socialnämnden i Gävle lät hemställa om att 14 platser skulle beredas Grapes patienter plats på kommunens nybyggda ålderdomshem i Sätra. Auktion hölls i maj 1973 på

inventarierna på sjukhemmet. Nettot av denna blev enligt auktionsprotokollet 41.562:-.

Dessförinnan hade dock de värdefullaste förmålen deponerats på Rådhuset i Gävle främst genom stiftelsens ordförande borgmästaren Sven E. Ståhls medverkan. Den utrymda byggnaden återlämnades därefter till Gävle kommun som omedelbart lät riva den.

Som en kuriositet kan dock nämnas att Gävle Museum i sin ägo har Charlestonklänningar från 1920-talet, vilka kvarglömts i en garderob och omhändertagits. Dessa klänningar förevisades våren år 2000 i samband med museets sk ”öppna magasinens veckor”.

Stiftelsens verksamhet efter 1973

Stiftelsens stadgar ändrades med tiden. Dessa ändringar fastställdes 1984 som en direkt följd av att sjukhusverksamheten upphört. Enligt den nya lydelsen skall den disponibla avkastningen på stiftelsens förmögenhet användas till understöd i form av ekonomisk hjälp till konvalescentvård och rekreationsresor som sjukhus- eller långvårdspatienter av ekonomiska skäl inte ha möjlighet att bekosta eller Röda Korsets eller annan humanitär organisations verksamhet för arbete med gamla på sjukhus, ålderdomshem eller för aktiviteter för ensamma äldre eller handikappade.

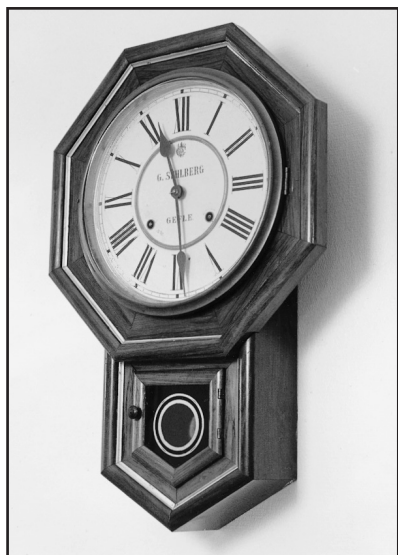
Aktiernas marknadsvärde var vid 1973 års utgång 1,7 Mkr. Stiftelsens styrelse har som uppgift att förvalta stiftelsens tillgångar för att möjliggöra sin uppgift enligt stadgarna. Vid utgången av år 1999 – drygt 100 år efter det att Adolf Grapes Sjukhem grundats – äger stiftelsen tillgångar i form av aktier, obligationer och bankmedel till ett värde av inte mindre än 170 Mkr. Utdelningen uppgick år 1999 till 2,0 Mkr. De största bidragstagarna har under en lång följd av år varit Röda Korsets olika Gävlekretsar och Frälsningsarmen. Under de allra senaste åren har ett nytt projekt – Hårbäret, ursprungli-

gen startat av Svenska kyrkan för hemlösa – erhållit stora belopp från stiftelsen. Adolf Grapes Minne torde vara den i särklass största enskilda fonden i sitt slag inom Gävle kommun.

Stiftelsens inventarier är deponerade i Domstolarnas hus vid Hamntorget. De kanske värdefullaste enskilda föremålen – ett antikt damskrivbord med bordsur med glaskupol - pryder lagmannens rum. I samband med upprättade av denna historik har samtliga stiftelsen tillhöriga lösören fotograferats och dokumenterats.

*Antikt skrivbord med stolar och 2 ljusstakar + spegel.
Donerade till sjukhemmet ca 1890.*

*Åttakantigt s.k. Sehlbergsur.
Donation*

*Antik spegel.
Donation*

*Gustaviansk soffgrupp.
Donation ca 1890.*